

УДК 371.364

О. Г. Косенчук

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології дошкільної освіти та дитячої творчості
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ДІТЬМИ ТА СІМ'ЯМИ, ЩО ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ ЧЕРЕЗ ВІЙСЬКОВІ КОНФЛІКТИ

***Анотація.** У статті проаналізовано стан готовності соціальних педагогів до роботи з дітьми та сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах унаслідок військових конфліктів. Автором акцентовано увагу на нормативно-правовому забезпеченні соціально-педагогічної діяльності у закладах освіти, під час здійснення соціального супроводу. Здійснено моніторингові дослідження з питання вивчення стану роботи соціальних педагогів закладів освіти з дітьми та сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах, унаслідок військових конфліктів. Окреслено ряд проблем, через які соціальні педагоги закладів освіти або взагалі не працюють із зазначеною цільовою групою, або працюють епізодично, тим самим знижуючи результативність такої роботи.*

За результатами моніторингового дослідження було встановлено, що сьогодні однією з пріоритетних проблем є відсутність програмно-методичного забезпечення роботи соціального педагога з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Запропоновано сучасний погляд на організацію соціально-педагогічної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Ключові слова: *соціальний педагог, система освіти, соціально-педагогічний супровід, складні життєві обставини, військові конфлікти.*

О. Г. Косенчук,

кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики и психологии дошкольного образования и детского творчества

Национального педагогического университета имени М. П. Драгоманова

ОСОБЕННОСТИ РАБОТЫ СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА С ДЕТЬМИ И СЕМЬЯМИ, ОКАЗАВШИМИСЯ В СЛОЖНЫХ ЖИЗНЕННЫХ ОБСТОЯТЕЛЬСТВАХ ВСЛЕДСТВИЕ ВОЕННЫХ КОНФЛИКТОВ

Аннотация. *В статье проанализировано состояние готовности социальных педагогов к работе с детьми и семьями, оказавшимися в сложных жизненных обстоятельствах из-за военных конфликтов. Автор акцентирует внимание на нормативно-правовом обеспечении социально-педагогической деятельности в учебных заведениях, при осуществлении социального сопровождения. Осуществлены мониторинговые исследования по вопросу изучения состояния работы социальных педагогов учебных заведений с детьми и семьями, оказавшимися в сложных жизненных обстоятельствах, вследствие военных конфликтов. Определено ряд проблем, по которым социальные педагоги учебных заведений или вообще не работают с указанной целевой группой, либо работают эпизодически, тем самым снижая результативность такой работы.*

По результатам мониторингового исследования было установлено, что сегодня одной из приоритетных проблем является отсутствие

программно-методического обеспечения работы социального педагога с детьми, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах.

Предложено современный взгляд на организацию социально-педагогической работы с детьми, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах.

Ключевые слова: *социальный педагог, система образования, социально-педагогическое сопровождение, сложные жизненные обстоятельства, военные конфликты.*

O .G. Kosynchuk

Ph.D., associate Professor of department of pedagogy and psychology of preschool Education and children's creativity

National Pedagogical Dragomanov

University

FEATURES OF WORK OF SOCIAL PEDAGOGUES WITH CHILDREN AND FAMILIES WHO FIND THEMSELVES IN DIFFICULT CIRCUMSTANCES DUE TO CONFLICTS

Annotation: *The article analyzes the state of readiness of social teachers to work with children and families who find themselves in difficult situations due to armed conflict. The author accented attention to the legal provision of social and educational activities in educational institutions in the implementation of social support. Done monitoring study on the state of social study teachers of educational institutions with children and families who find themselves in difficult circumstances, as a result of armed conflict. Outlined a number of challenges through which social teachers of educational institutions or do not work with the*

specified target group or working sporadically, thereby reducing the impact of such work.

The results of the monitoring study found that today one of the main problems is the lack of software support of the social work educator with children in difficult circumstances.

A modern view of the organization of social and educational work with children in difficult circumstances.

Keywords: *social educator, educational system, social-pedagogical support, complex life circumstances, military conflicts.*

Питання забезпечення ефективного соціально-педагогічного супроводу учасників навчально-виховного процесу набуває пріоритетного значення, особливо в умовах військового конфлікту на Сході України. Стабільно збільшується кількісний показник соціально незахищених категорій вихованців, учнів і студентів, які потребують спеціально організованого комплексу послуг з метою мінімізації наслідків складних життєвих обставин.

Так, за офіційними даними, 1 754 901 особа, 13 % з яких становлять діти, отримали статус вимушено переселених. З урахуванням частки незареєстрованих цей показник, на думку дослідників, може зрости від 15 до 25% ¹.

Станом на 28 березня 2016 року, за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, узято на облік 1 754 901 переселенець або 1 403 623 сім'ї з Донбасу і Криму².

Однак облікові дані не відображають реальної ситуації, оскільки частина внутрішньо переміщених осіб (ВПО) не бажає реєструватися,

¹ <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/936>

² <http://www.sylagromad.com.ua/ru/pereselentsi-zi-shodu-ukrayiny-skilky-yih-i-yak-yim-zhyvetsya.html>

побоюючись переслідувань. Серед ВПО багато дітей, які потребують негайного психологічного та соціально-педагогічного супроводу.

Як зазначає В. Г. Панок, перед фахівцями психологічної служби системи освіти постало першочергове завдання – надання кваліфікованої соціально-педагогічної і психологічної допомоги дітям і сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах, зокрема внаслідок військових дій.

У статті ми проаналізуємо стан готовності соціальних педагогів системи освіти України до здійснення комплексного соціально-педагогічного супроводу дітей пільгових категорій, зокрема тих, які опинилися у складних життєвих обставинах унаслідок військових дій. За результатами всеукраїнського моніторингу «Ефективність функціонування психологічної служби та ставлення учасників навчально-виховного процесу до результатів діяльності працівників психологічної служби», SWOT – аналізу методистів, які відповідають за роботу з соціальними педагогами в обласних центрах (кабінетах) практичної психології і соціальної роботи, результатами діяльності фокус-груп соціальних педагогів закладів освіти всіх типів, ми окреслимо реальний стан соціально-педагогічного супроводу системи освіти, охарактеризуємо: сильні, слабкі боки, можливості та ризики, зробимо висновок про рівень готовності соціальних педагогів до здійснення соціально-педагогічного супроводу, намітимо шляхи щодо його вдосконалення.

Сучасні тенденції розв'язання окресленого питання відображено у дослідженнях вітчизняних науковців, серед яких вагоме місце посідають доробки О. В. Безпалько, Р. Х. Вайноли, Т. В. Веретенко, І. Д. Зверєвої, А. Й. Капської, З. П. Кияниці, Г. М. Лактіонової, Ж. В. Петрочко.

Регламентує здійснення соціального патронажу дітей та сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, нормативно-законодавча база:

Закони України «Про освіту», «Про охорону дитинства», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми», постанови Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 року № 895 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах», від 21 листопада 2013 року № 896 «Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)», накази Міністерства соціальної політики України від 09.07.2014 № 450 «Про затвердження форм обліку соціальних послуг сім'ям (особам), які перебувають у складних життєвих обставинах», листи Міністерства освіти і науки України від 11.03.2014 № 1/9-135 «Про надання психологічної допомоги учасникам навчально-виховного процесу», від 02.04.2014 № 1/9-186 «Щодо навчання дітей військовослужбовців, які переїхали з Автономної Республіки Крим та м. Севастополя на постійне місце проживання до інших населених пунктів України», від 24.10.14 № 1/9-557 «Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників в навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей»³.

Згідно зі статтями 21, 22 Закону «Про освіту», соціальні педагоги та практичні психологи є головною ланкою в структурі психологічної служби системи освіти, і їхня діяльність регламентується Положенням про психологічну службу системи освіти України, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 02.07.2009 року № 616 та зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 23 липня 2009 року за № 687/16703.

³ http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=187468&cat_id=107177

Українським науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи НАПН України проведено всеукраїнський моніторинг «Ефективність функціонування психологічної служби та ставлення учасників навчально-виховного процесу до результатів діяльності працівників психологічної служби» (лист Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН від 22.12.15 № 163 «Про результати всеукраїнського моніторингу «Ефективність функціонування психологічної служби та ставлення учасників навчально-виховного процесу до результатів діяльності працівників психологічної служби»).

Аналіз звітів керівників обласних центрів (кабінетів) психологічних служб системи освіти України здійснено нами через призму: кадрового забезпечення (кількісний показник відповідно до нормативної потреби; якісний показник (рівень фахової підготовки); нормативно-правового забезпечення соціально-педагогічного супроводу учасників навчально-виховного процесу; організаційно-методичного забезпечення діяльності соціальних педагогів щодо здійснення соціально-педагогічного супроводу дітей та сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Оглядомо зупинімося на кожній з вищезазначених позицій. Зауважимо, що відповідно до листа МОН України від 20.07.2016 № 1/19-383 «Про забезпечення навчальних закладів практичними психологами і соціальними педагогами та організацію у 2016–2017 н. р. належного психологічного супроводу учасників навчально-виховного процесу» у системі освіти України працюють 7054 соціальних педагоги, коефіцієнт забезпеченості навчальних закладів від нормативної потреби становить 46,19%⁴.

Крім того, викликає занепокоєння якісний показник кадрового забезпечення. Без відповідної базової фахової освіти в навчальних закладах

⁴ http://psyua.com.ua/doc/list/1_9-383.pdf

працюють 49% соціальних педагогів, 2902 особи. Вони не повною мірою володіють спеціальними знаннями, уміннями, навичками, працюють інтуїтивно, здійснюючи соціальний супровід на свій розсуд. Підтвердженням цього є низький показник звернень до соціальних педагогів з боку учасників навчально-виховного процесу та неякісний соціально-педагогічний супровід, який базується на вивченні матеріально-побутових умов сім'ї.

Українським НМЦ практичної психології і соціальної роботи НАПНУ у березні 2016 р. здійснено всеукраїнський моніторинг «Діяльність працівників психологічної служби з надання допомоги постраждалим внаслідок окупації Криму і бойових дій на Сході України».

За результатами дослідження засвідчено, що найбільша кількість соціальних педагогів зосередили свою увагу на роботі з дітьми і сім'ями учасників АТО – більш як 40% працівників служби. З дітьми внутрішньо переміщених осіб працюють понад 33%, з батьками внутрішньо переміщених осіб – більше 30% соціальних педагогів. Основними цільовими групами цього року стали: діти і сім'ї учасників АТО – більше як 48 тисяч, що становить 33,1% загальної кількості тих, хто звернувся по допомогу; учні і студенти ВПО – більше 43 тисяч, що становить 29,7%; батьки учнів ВПО – майже 3 тисячі (21,2%)⁵.

Отже, охоплення соціальним супроводом учасників навчально-виховного процесу зафіксовано під час вищезазначеного моніторингового дослідження, проте виникає занепокоєння його змістове насичення.

Проведений аналіз дає змогу констатувати факт відсутності єдиного визначеного понятійного апарату, упровадження проектних технологій, які не завжди мають апробацію, не пройшли певного експертного оцінювання. Недостатньою є й кількість затверджених Міністерством освіти і науки України програм з доведеною ефективністю щодо роботи соціальних

⁵ <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/936-19>

педагогів з вразливою категорією дітей та сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Соціально-педагогічний супровід, що здійснюється у системі освіти України, потребує коригування до траєкторії соціально-педагогічного супроводу з урахуванням сучасних технологій з доведеною ефективністю, напрацьованого міжнародного досвіду.

Діяльність соціального педагога має здійснюватися за п'ятьма напрямками: соціально-педагогічне дослідження (оцінювання базових потреб дитини); забезпечення прав дитини; просвітницько-профілактична робота; консультаційна робота; організаційно-методична робота.

Беніфіціарами мають стати діти та сім'ї з ключовими ознаками вразливості, це кардинально протилежний підхід, ніж той, що функціонує в освіті. Відповідно до наказу МОН від 28.12.2006 р. № 864 діти та сім'ї пільгових категорій відповідають певному коду, проте одна і та сама дитина або сім'я має ознаки різних вразливих категорій, тому потрібно не визначати коди, а аналізувати ключові ознаки вразливості.

У наказі Міністерства соціальної політики від 09.07.2014 № 450 «Про затвердження форм обліку соціальних послуг сім'ям (особам), які перебувають у складних життєвих обставинах», класифіковано 26 випадків виявлення ключових ознак вразливості, але категорія вимушено переміщених осіб відсутня.

Відповідно до Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» від 26.01.2016 № 936-VIII «Дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах, – дитина, яка потрапила в умови, що негативно впливають на її життя, стан здоров'я та розвиток у зв'язку з інвалідністю, тяжкою хворобою, безпритульністю, перебуванням у конфлікті із законом, залученням до найгірших форм дитячої праці, залежністю від психотропних

речовин та інших видів залежності, насильством та жорстоким поведінням у сім'ї, ухилянню батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо, що встановлено за результатами оцінки потреб дитини»⁶.

Складні життєві обставини визначають необхідність здійснення соціальним педагогом оцінювання потреб дитини, яке базується на трьох основних компонентах: потреби дитини для розвитку; батьківський потенціал (здатність батьків піклуватися про дитину, виховувати і розвивати її, задовольняти потреби); фактори сім'ї та середовища⁷.

Оцінювання передбачає цілісне дослідження стану здоров'я дитини, її соціального статусу, психологічного стану, особливостей функціонування, потреб, а також взаємодію і залучення до роботи тих, хто зможе здійснити вплив на життя, взаємодію з оточенням.

Оцінювання потреб дітей та сімей з дітьми є надзвичайно важливою умовою соціально-педагогічного супроводу вразливих категорій, оскільки допомагає отримати вичерпну інформацію щодо рівня задоволення потреб дитини і сім'ї, картину їхніх життєвих обставин та у правильному напрямі скерувати процес визначення необхідного типу втручання.

При цьому діяльність соціального педагога має забезпечувати права дитини. У статті **23-¹** зазначено, що всі дії щодо дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, спрямовуються на захист її прав та інтересів, усунення причин таких обставин і забезпечення безпечних умов її утримання

⁶ Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>. – Назва з екрана.

⁷ Оцінка потреб дитини та її сім'ї: метод. посіб. / Авт.-упоряд. З. П. Кияниця, В. О., Кузьмінський, Ж. В. Петрович та ін. / За заг. ред. І. Д. Звереві – Київ: Держсоцслужба, 2007. – 142 с.

та виховання, надання їй та її батькам комплексу необхідних послуг та соціальної допомоги⁸.

Суб'єкти соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю в процесі своєї професійної діяльності здійснюють заходи з виявлення дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, надають їм комплекс послуг у межах повноважень, визначених законодавством, інформують інших суб'єктів, органи опіки та піклування в разі необхідності здійснення комплексних заходів щодо захисту прав та інтересів дитини та надання підтримки батькам чи притягнення їх до відповідальності.

Отже, соціальні педагоги в межах своїх повноважень мають здійснювати комплекс соціально-педагогічних заходів щодо дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, зокрема міжсекторну взаємодію з різними соціальним інститутами, які працюють в інтересах дитини, а у разі потреби інформувати відповідні соціальні інститути.

Важливими напрямками діяльності соціальних педагогів є просвітницько-профілактична діяльність, заходи, тренінги, семінари, які сприяють попередженню, недопущенню різних асоціальних проявів, а також індивідуальне та групове консультування дітей, батьків або осіб, що їх замінюють, педагогів.

Зазначене потребує спеціальної організаційно-методичної роботи, яка передбачає багатоаспектне планування діяльності, специфічну підготовку за різними напрямками, звітування, листування тощо.

Науково-методичною основою діяльності соціального педагога мають стати розроблені спеціальні курси у вищих навчальних закладах: «Оцінка базових потреб дитини та її сім'ї», «Технологія ведення соціального випадку сім'ї, яка опинилася у складних життєвих обставинах».

⁸ Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>. – Назва з екрана.

Отже, робота соціального педагога з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, має ґрунтуватися на оцінюванні потреб дитини, комплексному соціальному супроводі, налагодженій міжсекторній взаємодії різних соціальних інститутів в інтересах дитини.

Стаття не вичерпує всіх аспектів дослідження. У подальших розвідках планується проаналізувати ефективність системи підготовки та перепідготовки соціальних педагогів, залучення їх до роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Правова база діяльності Верховної Ради України. – режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/936>
2. Переселенці зі Сходу України: скільки їх і як їм живеться. – режим доступу до ресурсу: <http://www.sylagromad.com.ua/ru/pereselentsi-zi-shodu-ukrayiny-skilky-yih-i-yak-yim-zhyvetsya.html>
3. Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників в навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей. – режим доступу до ресурсу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=187468&cat_id=107177
4. Про забезпечення навчальних закладів практичними психологами і соціальними педагогами та організацію у 2016–2017 н. р. належного психологічного супроводу учасників навчально-виховного процесу. – режим доступу до ресурсу: http://psyua.com.ua/doc/list/1_9-383.pdf
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми: Закон України від 26.01.2016 № 936–19: – режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/936-19>

6. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ – режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>. – Назва з екрана.
7. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: метод. посіб. / Авт.-упоряд. З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський, Ж. В. Петрочко та ін. / За заг. ред. І. Д. Зверєвої – Київ: Держсоцслужба, 2007. – 142 с.
8. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ – режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>. – Назва з екрана.